

Fattigdom som svensk estetik – från Almqvist till Ikea

ANNA BOHLIN

Men ett enda likväl – ett visst stort – har svensken enskildt
ifrån andra i Europa blifvit ämnad till: det är till *fattigdom*.
(C.J.L. Almqvist, ”Svenska Fattigdomens betydelse”)

Carl Jonas Love Almqvist (1793–1866) hävdade fattigdom som en specifikt svensk kvalitet: fattigdom är svenskens ”hufvudkaraktär i världen”, given av Gud (Almqvist [1838] 1996, 290). Johan Ludvig Runeberg uppfattade – inspirerad av Almqvist – fattigdom som en finsk kvalitet i *Julqvällen* (1841), medan Henrik Wergeland – oberoende av Almqvist – lanserade fattigdom som norsk (Wrede 2005, 218, 237–269; Uthaug 2008, 255–258; se även Elin Stengrundets och Pia Forssells kapitel i denna bok). Fattigdom var helt enkelt omöjlig att bortse från när nationella folk skapades i nordisk offentlighet under 1800-talet. Norra Europas utkant var glest befolkad och människor levde under knappa förhållanden. Missväxten år 1837 hade följts av en sträng vinter. Svält var det direkta incitamentet till Almqvists essä ”Svenska Fattigdomens betydelse” publicerad 1838. Det var bara ett av många nödår i 1800-talets Norden. Fattigdomen ökade. Omorganisering av den statliga förvaltningen förändrade också hur fattigdom – eller med det nya begreppet *pauperism* – diskuterades i offentligheten. Från att ha varit en angelägenhet för socknen, kom *pauperism* att uppfattas som en nationell angelägenhet, livligt debatterad i dagspressen (Kjellén 1937; 1950; Aspelin 1979, 190–196). Almqvist, Runeberg och Wergeland, som tagit till sig den romantiska nationalismens idéer om folk, kom därtill att uppfatta fattigdom som en egenhet hos folket, en nationell dygd.

I detta kapitel kommer jag att följa upp det svenska spåret i fattigdom som nationell kvalitet för att ställa frågan om hur fattigdomens funktioner förskjuts. Analysen fokuserar huvudsakligen Almqvists ”Svenska Fattigdomens betydelse” och Fredrika Bremers (1801–1865) roman *Syskonlif*, utgiven 10 år senare under revolutionsåret 1848. I avslutningen antyds en linje fram i tiden från Almqvist via sekelskiftets Skansen, Ellen Key, Karin och Carl Larsson till dagens Ikea. På vilka sätt blir fattigdom en svensk kvalitet?

Det som står på spel under första hälften av 1800-talet i Almqvists och Bremers skönlitterära verk är skapandet av ett nationellt folk. ”Svenska Fattigdomens betydelse” och *Syskonlif* frilägger inkluderings- respektive exkluderingsmekanismer i Almqvists och Bremers olika förståelser av folket. De delade en i grunden liberal uppfattning om folket som bestående av suveräna medborgare (jfr Inledning till denna bok). Egentligen var de inte heller oense om klassfrågan – låt vara att deras perspektiv på klass skilde sig åt. Moral var det avgörande kriteriet för både Almqvist och Bremer, och innebörden i denna moral visar sig i båda fallen vara ett utslag av estetik. Som den följande analysen ska klarlägga, ligger skillnaden mellan konstruktionen av moraliska folk i Almqvists ”Svenska Fattigdomens betydelse” respektive i Bremers *Syskonlif*, i uppfattningen om nationell estetik.

Framställningen av svenskarna som *Ett fattigt men fritt folk* var förvisso inte ny, vilket historikern Jonas Nordin (2000) visar i sin avhandling med denna titel. Han studerar rötterna till denna föreställning om nationalkaraktär i 1600- och 1700-talens patriotism. Frihetens innebörd var dels politisk frihet – statens frihet från att underkuvas av främmande makt och den självägande odalbondens frihet – dels religiös frihet genom den lutherska tron (Nordin 2000, 179, 235–266). Idéer om olika folkgruppers moraliska karaktärer kom under 1700-talet att motiveras av klimatologiska teorier.¹ Hos Montesquieu kunde svenska skriftställare finna stöd för tanken att fattigdom paradoxalt nog är folkets frihet; frånvaron av bekvämligheter frigör människan från yttre beroenden. Strävsamhet är Nordins (2000, 263) sammanfattning av de dygder som ett kärvt klimat gav upphov till och som förväntades odla frihet. Denna idé har hos Almqvists förstärkts och förskjutits av romantisk nationalism: det kärva klimatet har förankrats i den emotionella upplevelsen av ett nationellt territorium, och folkgruppens moraliska egenskaper har omtolkats till tanken om en gemensam, klassöverskridande kultur. Moralkarakteristik har blivit känsla: nation har blivit kvalitet.

1 Ang. äldre föreställningar om olika etniska typer moralisk karaktär, se även Leerssen 2006. Ang. hur Almqvist bygger vidare på och utvecklar göticistiskt tankegods, se Almer 2000.

”Svenska Fattigdomens betydelse” är den kanske mest omtryckta texten i Almqvists författarskap. Essän har en lång och bred nationell receptions historia. Den lästes vid mitten av 1800-talet såväl i Stockholms Arbetarförening som i folkskolan. Delar av essän förekom i skolboksantologier långt in på 1930-talet och så sent som 1929 publicerades ”Svenska Fattigdomens betydelse” på nytt i separat tryck som fickbok (Anders Burman 2005, 72; Viklund 2004, 163–169). Almqvist inspirerade Artur Hazelius till att samla allmogestugor från hela landet till friluftsmuseet Skansen i Stockholm, invigt 1891 (Lindén 2018).² Allmogekultur tog därmed plats som estetiskt föredöme i huvudstadens mitt; periferi omdefinierades som centrum (jfr Anttonen 2012).

”Svenska Fattigdomens betydelse” möttes huvudsakligen av positiva recensioner i samtiden (Viklund 2004, 168–169), men redan då kritiserades Almqvist av andra liberala skribenter för att idealisera mänskligt lidande istället för att bidra till lösningar av problemet. Litteraturvetaren Kurt Aspelin (1979, 185) konstaterar att begreppet fattigdom hos Almqvist är ”spiritualiserat: det har blivit ren andlighet” med den urkristna kyrkans asketism som modell. Han citerar en samtida kritiker: ”denna kolossala sofism” (J.P. Theorell citerad hos Aspelin 1979, 200). Även om Almqvists inställning till fattigdom förändrades mot en mer handfast hållning, återkom ”fattigdomssvärmeriet” (Kjellén 1937, 183, 199–205) i flera verk. Dessutom försökte Almqvist vid mitten av 1820-talet realisera sin idé om bondens liv som den högsta levnadsformen genom att tillsammans med en grupp vänner flytta ut i de värmländska skogarna mot gränsen till Norge (se t.ex. Kjellén 1937, 179–182; Anders Burman 2005, 217–224). De ångrade sig snabbt. Almqvist saknade inte kunskap om fattigdom. Under nödåret 1837 skrev han ett i brev från Småland: ”De flesta fysiomer magra och bleka, och klarblå ögon, uppspända och liksom på väg att springa ur hufvudet – allt gaf bilden af hunger”, men trots denna fysiskt påtagliga bild av svält betonade Almqvist att ”ingen beklagade sig” (Almqvist citerad hos Kjellén 1937, 182). Själens förmåga att övervinna jordiska villkor var Almqvists främsta intresse.

”Svenska Fattigdomens betydelse” hör också till de mest kommenterade texterna i författarskapet (för en översikt, se Viklund 2004, 169–174). Almqvists författarskap bildar dessutom en utgångspunkt för vad historikerna Henrik Berggren och Lars Trägårdh (2006) i studien *Är svensken människa?* uppfattar som en säreget svensk tradition av ”statsindividualism”; svensk statsförvaltning

2 Den ursprungliga tanken var att Skansen, liksom Nordiska museet, skulle visa byggnader och föremål från hela Norden. På Skansen finns därför också en byggnad från Norge: Vastveitloftet. Hazelius besökte gården Vastveit i Telemark 1874, men loftet från 1300-talet flyttades till Skansen först 1901. För en utförlig diskussion om Nordiska museet och dragkampen mellan det ursprungliga nordiska syftet å ena sidan och det senare nationella uppdraget, se Hillström 2018.

har, menar Berggren och Trägårdh, i högre grad än i andra stater riktat stöd mot individen snarare än familjen. Trots att Almqvists essä uppenbarligen lästes som en programskrift, har senare tids forskning behandlat frågan om verket inte snarare bör förstås som en romantiskt ironisk paradox (se Viklund 2004, 169–190)? Den publicerades som del av allkonstverket *Törnrosens bok* med en ramberättelse som utspelar sig i herr Hugos salong på Jaktstallet – ett slags semioffentlighet, där berättelser, romaner, dramer, sånger, utredningar och politiska reformförslag presenteras och debatteras. Alla olika genrer blandas, och någon stabil berättarinstans kan inte identifieras.

Fattigdom var emellertid knappast en ironisk paradox vid mitten av 1800-talet. Den var bister verklighet. Alf Kjelléns klassiska studie med den informativa titeln *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen* (publicerad i två delar 1937 och 1950) ställer litteraturen mot bakgrund av samtidens ekonomiska utveckling och offentlig debatt i dagspress. En Fattigvårdskommitté tillsattes 1837 och kom med sitt betänkande två år senare; fattigdom stod på agendan. Naturligt nog skiljde sig de konservativa respektive liberala förslagen på lösningar markant åt.³ Fattigdomen hade därtill en tydlig genusaspekt, som uppmärksammas i Bremers roman. I Sverige arbetade kvinnor visserligen i yrken som utomlands förbehölls män – exempelvis Stockholms berömda ”roddarmadamer” (Svanström 2001, 43–44) – men deras möjligheter att försörja sig var kringskurna av både lagar och sociala normer. Fram till 1858 var kvinnor omyndiga och enbart änkor hade rätt att bedriva näringsverksamhet (se t.ex. Florin och Kvarnström 2001). Den gamla ”legostadgan” slog också särskilt hårt mot kvinnors rörelsefrihet. Legostadgan krävde att alla arbetsföra personer skulle ha försörjning eller anställning, så kallat ”laga försvar”. Att inte kunna försörja sig var med andra ord ett lagbrott. Kjellén (1937, 22–25) påpekar att det innebar ”en kriminalisering av en mängd medborgare, som i själva verket blott voro överbefolkningens offer”. Kriminalstatistiken sköt i höjden. Förbudet mot ”lösdriveri” utnyttjades också som påtryckningsmedel i reglementeringen av prostitution och kom därmed att få avgörande betydelse i kontrollen av såväl kvinnors sexualitet som rörelsefrihet i det offentliga rummet (Svanström 2001). Skräcken för att bli tagen för en ”lös kvinna” ekar i Bremers *Syskonlif*.

³ Konservativa tidningar skylldes nöden på liberala reformer, som skapade ”en egoistisk, penningsniken människotyp” och ”mekaniserade” tillvaron. Boten mot fattigdom var enligt deras mening en återgång till mindre produktionsenheter under patriarkal styrning till skillnad från statarsystemets avlönade jordbruksarbetare. Liberala tidningar argumenterade tvärtom för att de liberala reformerna måste påskyndas: tvångslagar mot ”lösdriveri” och den gamla regleringen av skråväsendet måste upphävas (Kjellén 1837, 18–39, 70, 76, 110–118, citat på s. 28; Kjellén 1950, 127–157; Aspelin 1979, 190–196). Kjellén (1937, 13–25) pekar ut flera orsaker till ökad fattigdom i Sverige under första hälften av 1800-talet: förutom befolkningstillväxt även utbredningen av statarsystemet, som förändrade arbetsvillkoren inom jordbruket, nedgång i järnexport samt föråldrade lagar, som begränsade näringsfrihet och rörelsefrihet.

Fattigdom var fortsatt ett hett ämne i svensk press under 1840-talet, inte minst efter missväxtåren 1845 och 1846. Debatten fördes även i skönlitteraturen; en anonym recensent i *Aftonbladet* påpekade i april 1846 att fattigdomen hade fått ”en egen litteratur” (citerad hos Kjellén 1950, 127). Februarirevolutionen i Frankrike 1848 inledde ett brytningsår i svensk offentlighet liksom i andra europeiska länder. De svenska försöken till revolution i mitten av mars stannade dock vid upplopp, som stoppades när militär öppnade eld mot folkmassan och dödade 18 personer. Den politiska oron fick emellertid den växande reformvänliga, liberala opinionen att abrupt slå över i reaktion (Kjellén 1950, 127; Anders Burman 2005, 99–109, 265–271). När Fredrika Bremers roman *Syskonlif* kom ut i slutet av maj 1848, markerade den därför en slutpunkt på ett decennium av fattigdomsdiskussion i skönlitteraturen. Mottagandet var motsägelsefullt: medan liberala *Aftonbladet* menade att Bremers samhällsvision var alltför förmyndaraktig, klagade andra tvärtom över alltför mycket socialism – när översättningar av romanen kom ut i England och Tyskland samma år varnades rentav för kommunism (Carina Burman 2001, 255; Kjellén 1950, 210–211). Almqvists ”Svenska Fattigdomens betydelse”, å andra sidan, markerade 10 år tidigare starten på denna intensiva period av debatt om fattigdom i Riksdagen, i pressen och i skönlitteraturen. Det gällde nationen – dess framtid och dess innebörd.

Inkluderings- och exkluderingsmekanism: gudfruktig moral

Almqvists essä inleds med en diskussion om klass och smak (jfr Guðmundur Hálfdanarsons och Christine Hamms kapitel i denna bok om klass och smak i Island respektive Norge). Hur kommer det sig, frågar sig berättaren, ”att herrskapskretsen med hvad dertill hör skall stå i ett fiendtligt förhållande till folkets, att dess tonart är en vidrighet för herrskapet, likasom herrskapets smak är ett oting för folket?” (Almqvist 1996, 279–280) Svaret är att ”det svenska herrskapet [...] blifvit onationelt” medan folket i brist på ledarskap ”nedsjunkit ifrån det poetiska, ifrån skönhetslifvet” (Almqvist 1996, 280). Denna spricka i estetiskt omdöme mellan olika sociala klasser är ödesdiger, inskärper berättaren, eftersom den i förlängningen kan leda till ”att staten kan gå sönder” såsom i Polen (Almqvist 1996, 287). Problemet är att herrskapet ”*icke stå på grundvalen af svensk känsla*”; de bör rätta sig efter ”bondfolket” för att bli ”ett rättskaffens herrefolk” (Almqvist 1996, 282, 285, 287, Almqvists kurs.). Känslan är grund för nation.

De olika användningarna av begreppet ”folk” i ”Svenska Fattigdomens betydelse” preciseras i essän *Europeiska missnøjets grunder*. Den publicerades först 1850, men en makulerad version från just 1838 visar att Almqvist arbetade på essän

redan i slutet av 1830-talet (Kjellén 1937, 190; Aspelin 1979). I *Europeiska missnöjets grunder* görs en distinktion mellan begreppen ”folk” och ”pöbel”, som går igen hos andra 1800-talstänkare som exempelvis svenske E.G. Geijer och norske Aasmund Olavsson Vinje (se Kjellén 1937, 110–312; Eirik Vassendens kapitel i denna bok; jfr också Topelius resonemang om proletärer i Pia Forssells kapitel i denna bok). Almqvists distinktion vilar emellertid helt på moralisk grund och går på tvärs av social klass. Förutom den ”oförklädda pöbeln” räknar nämligen Almqvist med en ”förklädd pöbel [...], som anse sig förnäme, kalla sig lärde, tro sig bildade”, men som i själva verket inte är något av detta, eftersom de sakna ”ädelmod i själens grund” (Almqvist [1850] 2005, 38, Almqvists kurs.; se även Aspelin 1979, 22, 78–126; Anders Burman 2005, 217–218). Folket, däremot, ”utgör tillsammans det älskvärda i landet” och bär ”en liflig längtan efter framgång i det goda, efter förädling och sann upphöjelse af Gud”. Almqvist sammanfattar: ”folket vill ett lefvande samhälle”, och det återfinns företrädesvis bland ”de s.k. lägre klasserna” (Almqvist 2005, 38–39, 42, Almqvists kurs.). Detta moraliska folk får emellertid hos Almqvist en estetisk grund – moralen springer ur smak och känsla.

Bremers roman, å andra sidan, är en provkarta på olika marginaliserade grupper och villkor för att inkluderas i den nationella gemenskapen. Samer och judar dyker upp utan någon som helst berättarteknisk funktion; de förs in enbart för att vittna om sina kvalifikationer för medborgerligt förtroende. Romanens huvudpersoner är en syskonskara, som planerar ett idealsamhälle inspirerat av utopisk socialism i liberal tappning.⁴ Handlingen följer hur syskonens olika personligheter och begåvningar bidrar till den gemensamma visionen, och i slutet av romanen invigs framtidssamhället ”Nya Birka”. Av en slump träffar två av syskonen på en grupp renskötande samer, som ”jemte sitt modersmål äfven tala svenska” (Bremer 1848, 106). I Sverige hade språkfrågan vid denna tid ännu inte blivit en fråga, till skillnad från i Finland och i Norge (se Pia Forssells och Eirik Vassendens kapitel i denna bok). Samerna i Bremers roman har kommit till Stockholm för att hylla kungen. De sjunger folkvisor och demonstrerar sin läsning och fromhet för syskonen:

”Ha ni äfven böcker deruppe?” frågade Ifvar en annan af karlarne med tindrande, mörkbruna äkta lappska ögon och slugt tycke.

”O ja!” svarade denne, ”vi ha Bibeln och Luthers postilla, och Arndts sanna Christendom, och ’en ropandes röst’ och många flera!” (Bremer 1848, I:108)

⁴ För en diskussion om Bremers läsning av och förhållande till de socialistiska utopisterna Charles Fourier, Saint-Simon och Robert Owen, se Heggstad 2003, 35–39; Kjellén 1946; Kjellén 1950, 204–208.

Exotiserande och nedlåtande omdömen saknas förvisso inte hos Bremer, men framställningen tillbakavisar tidigare diskriminerande föreställningar om samer som obildade, omoraliska och hedniska (se t.ex. Nordin 2000, 313–320). Scenen växer ut till ett etnografiskt museum. Samer presenteras i romanen som en egen nation, men inkluderas likväl i det nationella folket. På samma sätt uppfattades olika landskap vid denna tid som olika nationer inom nationen Sverige (Bohlin 2016). Samerna får demonstrera kärlek till kungen och moral grundad på tillit till Gud – i *Syskonlif* blir det inträdesbiljetten till nationsbygget.

Judar inkluderas i nationen på samma grunder: ”Judarne äro lika så allvarliga i sin religion, som vi Kristna i vår” (Bremer 1848, I:71). Gudsfruktan är densamma. Den sedelärande historien om det ”beskedliga Jud-herrskapet” (Bremer 1848, I:70) berättas av syskonens trotjänarinna, som själv blivit upplärd i det judiska hushållet:

Herrn och frun voro med hvarandra riktigt som två englar; aldrig var det ett ondt ord emellan dem. Och så beskedliga och hjälpsamma emot fattiga! [...] Och barnen fostrade de allvarsamt upp, och ville alltid att de skulle vara lika vänliga och höfliga emot oss tjenare, som emot främmande folk. (Bremer 1848, I:70)

Judarna presenteras som ett dygdemönster, en förebild för den klassöverskridande nationella gemenskapen. Till skillnad från 1840-talets Norge (Ulvund 2017; se även Frode Ulvunds kapitel i denna bok) var judar sen 1782 tillåtna att bosätta sig i Sverige, men enbart på vissa platser och med begränsade medborgerliga rättigheter ända fram till 1870. Bremer och Almqvist hörde båda till den liberala opinion som argumenterade för judarnas rättigheter (Carina Burman 2001, 360–361; Anders Burman 2005, 193). I *Syskonlif* fungerar återigen gudfruktig moral som inkluderingsmekanism i folket.

Den slutsatsen stärks av att ateisten Uno är en betydligt mer problematisk figur i Bremers roman. Trots att Unos religion är ”pligtkänslans helighet” (Bremer 1848, I:168) krävs en komplicerad analys för att inkludera honom i framtidsvisionen. Analysen går ut på att han egentligen, omedvetet, arbetar på Guds rike (Bremer 1848, I:176–177), och i slutet av romanen blir han också mycket riktigt omvänd. Två andra marginaliserade grupper får större utrymme och deras sociala villkor vävs in som avgörande moment i intrigen. Det gäller dels förbrytare, dels kategorin de fattiga – den övervägande delen av befolkningen. Problemet är just detta: den överväldigande mängden. Romanen föreslår, som den följande analysen kommer att visa, att en nationell estetik ska låta urskilja moraliska subjekt bland alla fattiga.

”Svenska Fattigdomens betydelse” och sinnlig erfarenhet

Vad innebär det att vara svensk? Almqvist slår fast med en underbar tautologi att svenskhet ”består i att vara svensk” (Almqvist 1996, 290). Jon Viklund (2004, 191–197) påpekar dock att Almqvists frekventa bruk av tautologier syftar till att påminna om en identitet mellan ting och ande som gått förlorad. I den paradisiska tidsåldern var inre sanning omedelbart tillgänglig. Svenskhet låter sig inte fångas i en definition, det kan ”nästan icke [...] uttalas”, men ändå ”med hjerta och eftertanke” begripas (Almqvist 1996, 282). Det handlar om en inre kvalitet som måste upplevas när ”andedrägten delar samma luft” (Almqvist 1996, 283).

Almqvists formulering påminner om en nutida riktning inom estetiken med utgångspunkt i filosofen Gernot Böhmes (1993) begrepp ”atmosfär”. Den vardagliga betydelsen av ordet atmosfär är användbar för estetiken just för att det betecknar något obestämt och diffust, som samtidigt är tillgängligt för en exakt beskrivning, menar Böhme. Den nya estetik han har i åtanke tar sikte på människans förhållande till sin miljö. Den tar därmed avstånd från den klassiska, kantianska estetiken i bemärkelsen smakomdöme. Estetik som teori om konstverket får lämna plats för den etymologiska betydelsen av det ursprungliga ordet *aisthesis* (gr.): sinnlig varseblivning (Danus, Sjöholm, Wallenstein 2012, 10). Estetik blir därmed rätt och slätt en teori om perception av personer, ting och omgivning, understryker Böhme (1993). Atmosfär fångar innebörden i sinnlig närvaro och klargör relationer. Det är precis Almqvists uppdrag i ”Svenska Fattigdomens betydelse”: att aktivt skapa en gemensam perception genom att dela ”samma luft”. Problemet är att detta inte låter sig förmedlas i ord:

den person, som icke har detta sinnelag, kan författaren lemna föga *undervisning* derom, emedan det nästan intet tillhör det *rationella*. Det har hufvudsakligen sitt hem i känslan. (Almqvist 1996, 288, Almqvists kurs.)

Det är just detta ”hem i känslan” bortanför det rationella som estetikens atmosfärbegrepp avser att precisera. Tonini Griffiero och Marco Tedeschini (2019, 2) kallar rentav det ökade intresset för affekter inom dagens humaniora för en ”atmosfärisk vändning”; affektivt laddade relationer och händelser kan beskrivas med hjälp av ”atmosfär”. De definierar begreppet: ”an atmosphere is an emotional space that involves one’s body conceived of more as felt (*Leib*) than as physical (*Körper*)” (Griffiero och Tedeschini 2019, 2). Det är denna fenomenologiska förståelse av kropp och erfarenhet – om än i ett annat teoretiskt ramverk – som redan Almqvist strävade efter i sin analys av nationstanken.

Känslans primat var givetvis också romantikens särmerke; vi måste ta romantikern Almqvist på orden om ordens oförmåga till kommunikation. En viktig

inspirationskälla var för Almqvist, liksom för norrmännen J.S. Welhaven och Camilla Collett, Friedrich Schillers lära om den inre känslans bildning i skönhet som förutsättning för politisk frihet och därmed nationsbygge (se Susanne Skårs kapitel och Inledning till denna bok). Leken, skriver Anders Burman (2005, 43), blev i Schillers efterföljd ”ett centralt begrepp i [Almqvists] estetik, liksom i hans pedagogiska tänkande”. I sitt försök att gripa det svenska lämnar Almqvist tveklöst vid flera tillfällen allvaret för leken, inte minst i den märkliga djurkatalogen. I ett längre avsnitt redogör han utförligt för olika tamdjur: nötkreatur, hästar, hundar, svin. Deras fysionomier och inre känslor, rörelsemönster och läten bestämmer deras moraliska karaktär; djuren allegoriserar till laster och dygder. Oxen är ”den jordiska nyttan och ordningen”, medan hästen ”är gestalten af det högre och ädla nöjet” (Almqvist 1996, 306). De ger i sin tur nycklar till svenskheten: den svenska karaktären är skygg som de vilda djuren, men också ”nära hästartad” och innehåller mycket hund och svin (Almqvist 1996, 306). Aspelin (1979, 186) påpekar att Almqvist anlägger ett korrespondenstänkande hämtat från Emanuel Swedenborg, som förblev en auktoritet för Almqvist från unga år (se även Bohlin 2021a), men det finns också en annan slutsats att dra av den skämtsamma djurkatalogen.

Almqvist drar den romantiska nationalistiska ideologin till sin spets: om folkets karaktär och kultur följer ur landskapet, så måste djuren kunna illustrera relationen mellan landskap och folk som ett led mellan natur och människa. Ett bisarrt räkneexempel ska också bevisa de nordiska folkens ungdom: bara 1/3 av året är i de nordiska länderna ”vegetativt och utvecklande”, medan 2/3 är ”sammandragande” och ”tillslutande” (Almqvist 1996, 312). Det som gäller för naturen, gäller även enskilda individer och folket som helhet: när en italienare är 60 år, är en svensk bara 30 år, och även om nationen Sverige, enligt Almqvist (1996, 312), har ”bott i Europa” i 2000 år, är den ändå bara 700 år. Klimatteorin argumenterade för att den sköna konsten i Norden förfryser, eftersom kylan får musklerna att dra ihop sig på ett sätt som ökar styrkan och modet, men begränsar utvecklingen av skönhetssinnet, så varför inte dra slutsatsen att nordiska folk därmed är yngre? Almqvist frilägger den nationalistiska ideologins absurditet, men leken är som sagt en pedagogik, och hos Almqvist gömmer sig alltid allvar i skämt. Det nationella ”grundlynnnet” springer ur naturen, men det garanterar inte att individen utvecklar detta lynne; ”hvar och en, som icke är så, är osvensk; men den, som bildar sig dertill, blir derigenom nationell” (Almqvist 1996, 295). Vem som helst kan bli svensk – kravet är bildning.

Den inre bildningen måste uttryckas, manifesteras i etiska handlingar och i estetiska former. Målet är ”ren samklang” (Almqvist 1996, 283) mellan olika

sociala klasser – och det är meningen att klangen i ordet ”samklang” ska höras. Det är folkets ”tonart” (Almqvist 1996, 279) som herrskapsfolket måste lära sig att älska för att nationen inte ska gå sönder. Den svenska naturen och folket ska kännas i sin rätta ”färg” (Almqvist 1996, 288, 282). De olika estetiska kategorierna blir utbytbara med varandra: det nationella är en känsla som är en färg som är en tonart – en sinnliggörande och överlagrande logik. Almqvist är så upptagen av att göra nation till kvalitet att han nybildar ord för att understryka att det språket formulerar som ett substantiv i själva verket måste begripas som ett adjektiv: det är ”blott det folkiska, det bondiska [...] som är någonting” i Sverige (Almqvist 1996, 271). Folket och bonden är nationens kärna, eller – med Almqvists substantivering av en adjektivering – dess ”nationlighet” (Almqvist 1996, 288). Folket och bonden är emellertid inte bestämmande för nationligheten såsom objekt eller ens subjekt, utan som kvalitet, närmare bestämt som moral.

Den svenska nationligheten har trots allt en definition: ”att kunna vara fattig. Att kunna det rätt, med fullkomlig frihet, raskhet, självständighet” (Almqvist 1996, 290). Den rike blir beroende av sin rikedom, medan den fattige är suverän, ”i vadmal är han en liten kung själv” (Almqvist 1996, 296, jfr Elin Stengrundets kapitel i denna bok). Denna dygd utvecklas enligt Almqvist (1996, 289) inte i första hand av det kärva svenska klimatet, utan av att se på landskapet, att uppleva och bildas i denna emotionellt laddade atmosfär. De sköna konsterna har inte mycket att bidra med: landskapet är för torftigt och magert för storslaget landskapsmåleri, för ödsligt för att ge grogrund till äventyr som skapar litteratur, och folkmusiken har tystnat. Det finns ingen nationell konst, slår Almqvist fast (Almqvist 1996, 298).⁵ Nationens estetiska uttryck, som ska ge den rätta atmosfären för den inre nationella bildningen, får istället sökas i naturen själv. Bristen på nationell konst beror enligt Almqvist på att man behöver rätt gehör för att avlyssna den tysta nordiska naturen.

Söderns törnrosor – yppiga, erotiska, ”fullsaftiga”, i Almqvists ord – kontrasteras mot den ”för nordens utmärkande” nyponrosen:

Betrakta dess lilla, enkla, ljusröda blomma, och kän [sic] den utomordentligt fina, nästan svaga lukten, den ädlaste likväl som luften bär. [...] Nyponbusken visar väl under sin korta blomstringstid ett ganska stort antal av af sina små fåbladiga blommor; den är högvuxen, ehuru spenslig, och taggar har den fullt ut så många som den syd- och österländska slägtningen. (Almqvist 1996, 307)

⁵ Udden riktas här explicit mot Fredrika Bremer och Sophie von Knorring, de romanförfattare som sålde bättre än Almqvist själv. Om Almqvists upprepade påhopp på Bremer i offentligheten (som hon vägrade svara på) och försäljningssiffror, se Lars Burman 1998.

Precis som Sveriges övriga flora – linnea, konvaljer, violer – har nyponrosen obetydligt utseende och svag doft (Almqvist 1996, 311). Atmosfären, själva luftens karaktär, preciseras med luktsinnet. Nyponrosen är förstas också en lek med den övergripande titeln på Almqvists verk, *Törnrosens bok*. Samtidigt får den estetiska beskrivningen av blommans färg, form och doft omedelbart lämna plats för allegorisering. Citatet ovan fortsätter: ”Men den är gestalten af fattigdom, vildt behag och kyskhet” (Almqvist 1996, 307). Sinnligheten, materialiteten översätts direkt i de moraliska kvaliteterna som definierar nation. Det moraliska folket bildas hos Almqvist genom en sinnlig erfarenhet, en inre känsla förstas som atmosfärisk estetik.

Syskonlif och läran om det sköna

Bremer har en annan förståelse av den svenska fattigdomens betydelse och riktar tydlig kritik mot Almqvists idealisering av fattigdom. Likväl behåller hon kopplingen mellan fattigdom, moral, estetik och svenskhet, men omfördelar funktionerna i förhållande till varandra. Hon blev ofta anklagad, bland annat av Almqvist (Lars Burman 1998), för att hon aldrig skildrade allmogens liv; hennes romaner rörde sig nästan uteslutande i herrskapskretsar. Kjellén (1937, 133) fäster uppmärksamheten vid att Bremer själv i brev (till Malla Silfverstolpe 11.11.1840) beklagar att hon mest sett ”de arbetande klasserna” i ”sjuksängar” och därför inte är rätt person att skildra deras liv. En sådan litteratur skulle dock vara av yttersta vikt: den skulle

verka sammanbindande på olika samhällsklasser, göra den, som bor bättre opp bekant med den lägre boendes dygder sorger och fröjder, dess inre lif och självständiga värde, under det den för dessa jordvåningarnes inneånare sjelfva, skulle blifva en uppfostran till ljus, en väckelse till att märka upp på allt hvad deras lif kan hafva af stort och njutningsrikt; – och läsande de blad, der de känna igen sig och sitt lif, skulle de glädja sig att de härigenom bli liksom förenade med hela den bildade verlden, och känna sig lefva och handla i ljuset af en välgörande offentlighet. (Bremer till Malla Silfverstolpe 12.10.1840 i Bremer 1916, 84–85)

Den litterära offentligheten ska, enligt Bremer, binda samman nationen genom att olika samhällsklasser både får tillgång till varandras inre liv och känner igen sig själva som delar av en gemenskap. Nationen ska läsas samman. I *Syskonlif* tog hon sig trots allt an just denna uppgift. Sjuksängen blev mycket riktigt central.

Två av romanens syskon har rest till staden Lowell i Massachusetts – ett berömt exempel på ett fabriksamhälle med omfattande socialt program för de huvudsakligen kvinnliga arbetarna. Det gjorde ”the Lowell ’mill girl’” till

centrum för en utdragen amerikansk debatt om kvinnliga fabriksarbetare (Amireh 2000, XVII). Lowell lockade också många utländska besökare, inklusive Bremer några år senare (Carina Burman 2001, 316). I romanen får syskonen idén att bygga ”ett svenskt Lovell [...] – ett samfund på svensk grund, med svenska seder, i hvilket vi skola söka lyfta arbetarena till möjligaste förädling, frihet och lycka” (Bremer 1848, II:145). Bremer (1848, II:147) sätter uttryckligen företaget i relation till Götiska förbundet, som i Bremers ord utvecklade ”den fosterländska konsten”, medan det ideala fabriksamhället Nya Birka avser att ”skapa det fullkomliga samhället”.⁶ Den utopiska samhällsvisionen är mycket detaljerad när det gäller samhällets organisering, men förbigår med tystnad själva produktionen. Det förblir oklart vilka varor som produceras. De föregivet lyckliga arbetarna får aldrig egna röster och får aldrig vittna om arbetsvillkoren på fabriksgolvet. Kjellén har en poäng när han anklagar Bremer för att behandla arbetarna som ”staffage” (Kjellén 1946, 49). Till Bremers försvar får man dock tillägga att det industriella genombrottet i Sverige inte ägde rum förrän andra hälften av 1800-talet.⁷ Stora fabriker tillhörde ännu inte stadsbilden. Istället är det syskonens tjänstefolk som i första hand representerar arbetarklassen i romanen. Den enda yrkesgrupp vars arbetsvillkor synas ordentligt i sömmarna är – sömmerskans. Till skillnad från Almqvist pekar Bremer ut en genusaspekt av fattigdom, och Nya Birka ges ett särskilt uppdrag att skydda unga arbetarkvinnor, ”den blifvande modren, uppfostrarinnan, medborgarinnan” (Bremer 1848, II:152). *Syskonlif* är också en utopi för kvinnligt medborgarskap (Bohlin 2017).

Frågan om hur det moraliska folket ska urskiljas bland alla fattiga, besvaras i Bremers roman av berättelsen om den olycksdrabbade familjen Ollonberg. Det är nästan outhärdligt sentimentalt – som så ofta när Bremer använder de mest skamlösa trick för att spela på läsarens känslor, är hon som mest politisk. Utredningen av relationen mellan fattigdom, moral, estetik och svenskhet inleds med en interiör, närmare bestämt med inredning. Läsaren presenteras för ett fattigt hem i Stockholms utkant, långt ute på en av malmarna: väggarna är gröna av mögel, fuktdropparna hänger halvt stelnade från panelerna och kylan har täckt fönsterrutorna med is. Ändå finns här, skriver Bremer, ”spår af en ordnande, värdande hand” och ”skönheten har [...] byggt sig altare”:

⁶ För en diskussion om projektets religiösa dimensioner, se Bohlin 2021a.

⁷ Anders Burman hänvisar till Carl af Forsells *Statistik öfver Sverige* från 1844. Där anges att det år 1842 fanns 2.300 fabriker med sammanlagt drygt 16.000 arbetare, varav ungefär 3.000 var barn. Förutom sågverk, gruvor och Norrköpings textilindustrier ingår en mängd mindre verksamheter: ”Som fabriker räknas här allt från olika slags klädesfabriker och pappersbruk till tobaksfabriker, färgerier och bryggerier, [...] siffrorna anges för att illustrera de svenska industriernas relativa sällsynthet och – framför allt – deras litenhet: i genomsnitt åtta arbetare per fabrik” (Anders Burman 2005, 90–91).

I fönster-fördjupningen, nemligen, stod en liten dragkista av betsad björk [...]. Och uppå denna lågo några böcker, och tvenne små gipsbilder af Tegnér och Thorvaldsen stodo der. Men öfver dessa höjde sig en vacker, grön, lefvande törnrosbuske. Och uppå denna satt – nu midt i vintern, midt i kylan en fullt utslagen, underskön ros, och tycktes blicka inåt rummet. (Bremer 1848, II:56–57)

Almqvists rosenbuske återkommer i Bremers fattiga interiör, men det är här inte frågan om en nyponros i naturen, utan om en odlad inomhusblomma, som mirakulöst slagit ut i vinterkylan. Den har förvisso kristna konnotationer, men antyder också en avgörande skillnad i uppfattningen om nationell estetik.

Redan här kan vi konstatera tre aspekter som skiljer Bremers framställning av fattigdom från ”Svenska Fattigdomens betydelse”. För det första ska fattigdom avhjälpas och för det andra måste det helt uppenbart ske genom välgörenhet. Medan Almqvist ställer upp det ”bondiska” som förebild för herrskapsklassen, anlägger Bremer ett uppifrån- och ner perspektiv. För det tredje har vi att göra med den snävare definitionen av estetik som läran om de sköna konsterna. Den levande blomman ger intryck av att växa ur skönhetsaltaren med litteratur och avbilder som representerar poesi (Tegnér, medlem i Götiska förbundet) och skulptur (Thorvaldsen). Hyllningen i det fattiga rummet av konsten som helig knyter an till Immanuel Kants ([1790] 2003) förståelse av skönhet som överordnat jordiska villkor – smakomdömet intresselöshet öppnar för människans frihet över naturens lagar. Denna idé kommer emellertid att både bekräftas och undermineras i den följande berättelsen: även här ska den sköna konsten utväxlas i moral och i förlängningen också i ekonomiskt värde.

Inkluderings- respektive exkluderingsmekanismen i det nationella folket synliggörs i detta fall i en melodramatisk struktur. Familjen Ollonberg är ett paradexempel på vad Peter Brooks (1995, 29–36) i sin klassiska studie *The Melodramatic Imagination* identifierar som ett typiskt motiv: oskulden som utan egen förskyllan hamnat i en utsatt situation, men som ståndaktigt står emot tillvarons onda krafter. Familjen Ollonberg är brottsoffer. Pengarna till hyran för sin tidigare, vackra bostad stals vid ett inbrott. Dessutom intygas deras inre moraliska halt av att de önskar arbeta. Almqvists definition av svenskhet upprepas nästan som ett spöklikt hån från gravens rand. Modern hade vid inbrottet drabbats av slag och är sängbunden, inspärrad i sin egen sjuka kropp, och upprepar tvångsmässigt:

”Inte kлага... inte tigga... mina barn!... arbeta! ... hjälpa sig sjelf så långt... man kan! ... sen... hjälper... Gud... Bedja... arbeta!...” (Bremer 1848, II:60)

Modern försöker hindra sina barn från tiggeri medan de är nära att dö av svält och kyla. Almqvists idealisering av fattigdom kommer tillbaka som ett eko från

en gotisk gravkammare. Svenskhet hos Bremer är inte förmågan att vara fattig, tvärtom pekar hon på det absurda i detta påstående: syskonen söker oavbrutet arbete, men inget finns att få.

Sömmerskor och offentliga kvinnor: figurer för kvinnlig fattigdom

Familjen Ollonberg lever på att yngsta dottern Karin utför sömnadsarbete i hemmet, och rosen är naturligtvis också en bild av henne: ”flickan var också en ros i sitt slägte, en mycket täck ros” (Bremer 1848, II:57). Bremer har inte valt Karins yrke på måfå. Författarna i antologin *Famine and Fashion. Needlewomen in the Nineteenth Century* (Harris 2016) undersöker hur sömmerskan under 1840-talet etablerades som emblematiske figur för yrkesarbetade, utsatta kvinnor i brittisk och amerikansk litteratur. Lynn M. Alexander (1999, 29–30) påpekar vidare att fabriksarbetande kvinnor ansågs ha låg moral, och att reformvänliga författare som ville väcka medkänsla med arbetarklassen därför ofta valde att sätta just sömmerskan i fokus. I motsättning till fabriken associerades sömnadsarbete med hem, moderskap och ren moral – en traditionell hemideologi, som läsekretsen av medel- och överklasskvinnor kunde sympatisera med. Liksom Karin i Bremers roman hade sömmerskor ofta medelklassbakgrund, vilket inbjöd till identifikation (Harris 2016, 5).⁸ Sömnad var kort sagt ett kvinnlighetens tecken till skillnad från industriarbete, där kvinnligheten antogs gå förlorad (Harris 2016, 6). Kvinnligt lönearbete blottlade spänningar mellan genusnormer och verklighetens ekonomi. Faktum var att kvinnor och barn föredrogs som industriarbetare under 1800-talet, eftersom de fick lägre lön och ansågs medgörliga (Alexander 1999, 29; Amireh 2000).

Bremer anstränger sig för att läsaren ska leva sig in i Karins situation, känna kölden in på kroppen, stelheten i blåfrusna fingrar, yrsel. För Karins värkande ögon gestaltas också sömmerskorna som grupp:

Och medan hon så satt med händerna tryckta mot sina stackars ögon, tyckte hon sig se bleka kvinnogestalter komma fram från alla sidor, alla kvarter i Stockholm; somliga voro unga, andra gamla, flera ofärdiga, alla voro de tysta och liksom skygga för ljuset; alla hade de svaga, röda, dimmiga ögon, som sågo på henne sorgset, i det de drogo förbi och nickade och sade:
”Det är med oss som med dig. Vi äro de stackars sömmerskorna, dina systrar!”
(Bremer 1848, II:58)

⁸ Även manliga författare som exempelvis Charles Dickens i *Little Dorrit* (1857) bidrog till sömmerskan som litterär figur för kvinnlig fattigdom, men Alexander (1999, 30; se även Young 2016) menar att manliga författare använde sömmerskan för att väcka manliga läsares beskyddande behov, medan kvinnliga författare som Harriet Martineau, Anna Jameson och Margaret Oliphant skapade empati hos kvinnliga läsare genom sömnad som ett gemensamt arbete för alla kvinnor.

Trots att kvinnor var verksamma inom en stor mängd olika lönearbeten, blev den hemarbetande sömmerskan den enda bilden av den oskyldigt lidande fattiga arbetarkvinnan hos Bremer liksom i samtida brittisk litteratur. Även den melodramatiska gestaltningen delade Bremer med samtida brittiska kolleger (Alexander 1999, 37). Det melodramatiska var, som Rohan McWilliam (2016, 100) formulerar det, ”part of the emotional culture of Victorian radicalism”; det strukturerade framställningen av sociala problem.

För Karin, liksom för hennes systrar i brittisk litteratur, fanns två alternativ: prostitution eller sväldöden – det är vad Harris (2016, 3) kallar den standardiserade ”sömmerskeberättelsen”. Karin får ett erbjudande från en greve om ett liv i lyx, vilket hon givetvis avvisar. Bremer abstraherar moralen och skriver ut den melodramatiska poängen: ”det förförande guldet, det förförande ordet [låg] föraktadt, förskjutet, trampadt af oskuldens fot” (Bremer 1848, II:74). Dessvärre blir hennes sömnad utkonkurrerad genom lägre pris av kvinnor på korrektionsanstalten, fängslade för prostitution. Prostitution som hot är dessutom närvarande på ett tredje sätt i romanen: den äldre systemen riskerar att bli arresterad för ”lösdrifveri”, alltså prostitution, när hon är ute på stadens gator för att söka arbete. Hotet om prostitution hindrar inkomstmöjligheter och begränsar rörelsefrihet åt alla håll.

Här finns en dyster verklighetsbakgrund, såväl i Sverige som utomlands (McWilliams 2016, 101). Det gällde inte minst i Stockholm, där runt 40 % av alla barn föddes utom äktenskapet vid mitten av 1800-talet, en för samtiden mycket hög siffra (Svanström 2001, 43). Bremers roman kom ut året efter att det så kallade reglementeringssystemet införts i Sverige efter fransk modell, vilket innebar medicinsk kontroll av ”lösa kvinnor”. Till skillnad från tidigare bestämmelser för att hindra spridning av veneriska sjukdomar, som riktat sig mot båda könen, blev nu enbart arbetarklasskvinnor föremål för kontroll. Detta förhållande stärktes ytterligare 1859 med ordningsregler för hur dessa kvinnor fick röra sig i det offentliga rummet. En ”Besigttningsbyrå” bokförde nu också nogsamt kvinnor (Svanström 2001, 53–55, 58). Ekonomihistorikern Yvonne Svanström (2001) har studerat den svenska lagens tillkomst och de, med tidens vokabulär, ”offentliga kvinnornas” roll i det offentliga rummet. Begreppet ”prostitution” började användas först på 1850-talet (Svanström 2001, 51). I *Syskonlif* utmålas efter känt mönster den liderlige adelsmannen som den bov som försöker locka Karin från dygdens väg, men i själva verket var medelklassen drivande i den explosionsartade ökningen av prostitution under 1800-talet. Prostitution blev ett yrke (Svanström 2001, 49–54, 60–66). Samtidigt argumenterar Svanström för att reglementeringen av prostitutionen var del av medelklassens ideologi, som byggde på kontroll av

kvinnors sexualitet. Hon kopplar skärpningen av reglementeringssystemet 1859 till lagen om ogifta kvinnors myndighet, som efter många års diskussion antogs året innan. Kvinnors tillgång till civilt medborgarskap nödvändiggjorde i dåtidens patriarkala sociala kontrakt offentlig kontroll av kvinnors sexualitet (Svanström 2001, 42). I *Syskonlif* tio år tidigare könskodas det offentliga rummet: att ”spatsera i Hummelgården” (Bremer 1848, II:83) betyder för en kvinna att sälja sin kropp. Den svenska fattigdomen är hos Bremer genusmärkt.

Bremers svenska smak

Kraften för att upprätthålla den gudfruktiga moralen – och därmed den ultimata kvalifikationen för att inkluderas i det nationella folket – är även hos Bremer svensk smak. Alla föremålen på skönhetens altare, inklusive rosenbusken, visar sig vara gåvor av en välgörare från det tidigare, lyckliga hemmet. Kärlek har uppstått. Skönhetens föremål är alltså laddade med kärlek, men också med nation. Bertel Thorvaldsen var förvisso en dansk skulptör, men Bremer – och för övrigt även Almqvist – var varma anhängare av skandinavismen (se Ruth Hemstads kapitel i denna bok). Den pan-skandinaviska rörelsen innebar för dem en förlängning av det nationalistiska projektet (Kari Haarder Ekman 2010, 97–117, 141–167; Anders Burman 2005, 225–249; Bohlin 2016; Bohlin 2021b). I *Syskonlif* får också N.F.S. Grundtvig och romanens isländska konstnärinna ge avgörande impulser till den nationella utopin. En av böckerna visar sig vara en del av *Svenska folkets sago-häfder*, Arvid August Afzelius berättelse om den svenska historien, sedermera utgiven i hela elva delar (1839–1879). Karin har den alltid med sig:

Ty i den boken hade hon först ingått i sitt folks poetiska lif, fantasiens och historiens, och ur dess källa hade hennes ande druckit sina första ingifvelser, och sett en skön morgonrodnad uppgå öfver lifvet. (Bremer 1848, II: 86–87)

De emotionella laddningarna, men också själva det uppväckta skönhetssinnet ger moralisk kraft att stå emot lockelsen till last, enligt romanen. Skönheten är därtill nationellt definierad: det är *folkets* poetiska liv och historia som ger hopp om livet.

Hos Bremer är skönhetens moraliska kraft en uppfostrande gåva från den bildade klassen, som låtit syskonen ”ana [...] lifvets rikedom och skönhet” (Bremer 1848, II:76). Själva nöden lockar emellertid fram skönhetens nationsbyggande potential. Karin är precis på gränsen att dö av svält, men i detta tillstånd får hon visioner och skriver ”verser”, till och med ”skönare än förr” (Bremer 1848, II:86), medan hennes förtvivlade bror målar rummet med den döende systemen. Han ”kände en kraft främmande för honom sjelf, en skapande genius öppna hans

blick och föra hans hand” (Bremer 1848, II:87). Frågan om realistisk trovärdighet är inte riktigt relevant här – poängen är att skönheten och konsten i enlighet med den kantianska estetiken övervinner materiella villkor. Det är en himmelsk gåva att förvalta i jordelivet. Samtidigt är det just för att skönhet övervinner kroppens behov som smak är en moralisk kvalitet och borgar för inkludering i det nationella folket, vilket i sin tur ger tillgång till materiellt välstånd.

Alla skönhetsgåvorna omsätts nämligen i pengar. Tegnér och Thorvaldsen omvandlas till kaffe och pannkaka i exakt utmätta livsmedel. För att få middag byts bilderna bort:

”Kan någon tro, att Tegnér och Thorvaldsen nu gå tillsammans i snusboden för att skaffa ett fjerdels skålpund kaffe, ett dito socker, ett lod smör, ett ägg och ett kvarter mjölk?...”

”Och ett trestyfters talgljus,” [...]. (Bremer 1848, II:69)

Dragkistan säljs för att bekosta moderns begravning, och även om *Svenska folkets sago-häfder* och rosenbusken inte i sig själva omvandlas till varor, inspirerar de till broderns målning. Den blir bevis på hans begåvning och låter romanens huvudpersoner skaffa honom plats som elev vid konstakademi. Karin gifter sig givetvis med sin välgörare, som med melodramatisk logik visar sig vara ett

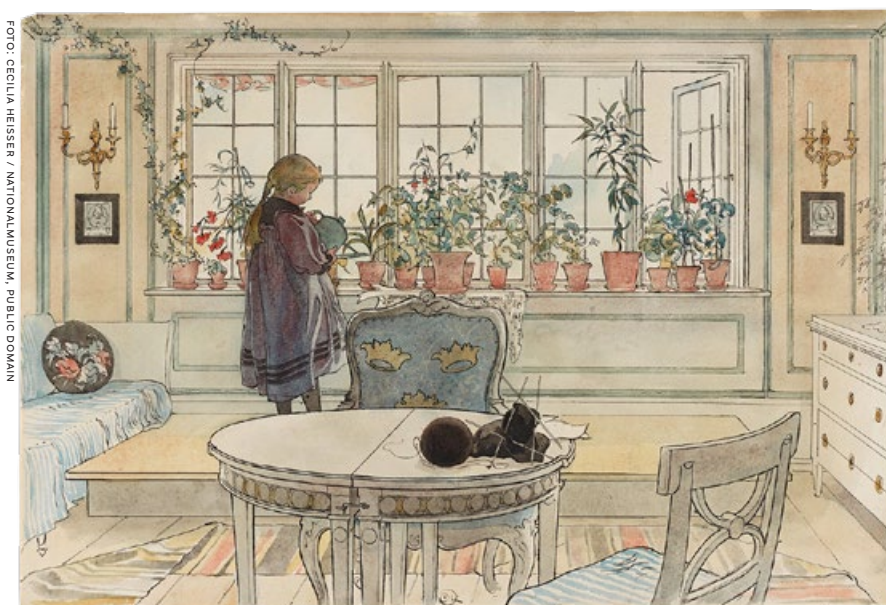

FIG. 2.1 Carl Larsson, *Blomsterfönstret*, akvarell för *Ett hem* (1899). Nationalmuseum, Stockholm.

av syskonen. Skönhet slår om i nytta, i fysisk överlevnad, men bara genom att identifieras som moralisk kvalitet. Det nationella skönhetsintresset ska rädda ur den svenska fattigdomen. Relationerna mellan fattigdom, moral, estetik och svenskhet upprättas olika hos Bremer och Almqvist, men hos båda är nationell smak ett kriterium för inkludering i det nationella folket.

Avslutning: Larssons, Key, Ikea

Det som Bremer uppfattade som skönhet – gipsbilder av Tegnér och Thorvaldsen – är precis vad Ellen Key (1904, 8) går till storms mot i sin inflytelserika essä *Skönhet för alla*: ”Vi slippa nu se [...] Thorvaldsens basreliefer sydd i pärlor på kappan till en hörnhylla!” 1800-talets borgerliga, överlastade och svårstädade hem skulle rivas ut för att få in ljus, utrymme, friskhet, enkelhet och glädje: ”harmonien mellan det nyttiga och det sköna är det enda eftersträfvansvärda” (Key 1904, 7). Key menade att hemmet ska uttrycka ett inre skönhetsbehov och tjäna till uppfostran. Barnens sinnen ska ”förfinas genom de vackra intrycken” (Key 1904, 8). Skönheten har en moralisk, samhällsbyggande effekt:

Skönheten anses som ett öfverflöd, hvilken somliga hafva råd till, andra icke. Men det är alldeles visst att en hvar, som har skönhetsinne, kan åstadkomma en viss harmoni mellan det nyttiga och det sköna, ifall man icke förväxlar det senare med lyx, som ofta är ett hinder för det verkligt [sic] vackra. Detta senare kan vinnas med enkla medel och för billigt pris. (Key 1904, 8)

Eller som det heter på Ikeas hemsida om ”demokratisk design”:

Vår vision är att skapa en bättre vardag för de många människorna. Vår affärsidé går ut på att erbjuda ett brett sortiment av form- och funktionsriktiga heminredningsartiklar till så låga priser att så många som möjligt kan köpa dem. (ikea.se 2021)

Det är ingen slump att Ellen Key upprepas 100 år senare av ett multinationellt företag som säljer svenskhet i form av köttbullar över hela världen. Orsaken är mer estetisk än ideologisk och heter Carl Larsson – eller snarare Karin Larsson. Hon designade många av möblerna och textilerna till det hem som Carl målade. Carl Larssons epokgörande planschverk *Ett hem. 24 målningar* från 1899 är Ellen Keys främsta exempel på modern skönhet i essän *Skönhet för alla* – och en av Ikeas främsta inspirationskällor. Den estetiska atmosfären i akvarellen *Blomsterfönstret* (fig. 2.1), som ingår i *Ett hem*, känns igen som ett slags kod till den estetiska atmosfär Ikea-katalogerna försöker framkalla. Ljuset, rymden, enkelheten i sirliga linjer ger en stillhet i bilden samtidigt som vardag pågår. En kvarlämnad stickning och mattan som halkat snett vittnar om att livet levs i

FIG. 2.2 Karin Larsson vid gobelängvävstol.

FIG. 2.3 Karins gungstol i ateljén på Lilla Hytttä, Sundborn.

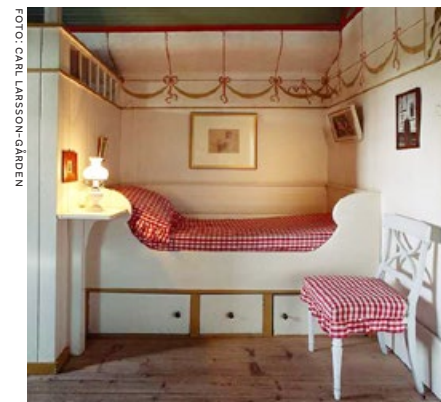

FIG. 2.4 Karins säng på Lilla Hytttä, Sundborn.

rummet. Flickan som vattnar blommor konkretiserar omsorgen om det växande – ett vinnande säljkoncept. Även specifika möbler kopieras från Karin och Carl Larssons hem Lilla Hytttä. Såväl Karins design på gungstolen i ateljén (fig. 2.3) som hennes säng (fig. 2.4) återfanns tidigare i Ikeas sortiment, och Ikeas designers skickas fortfarande regelbundet på visningar av Carl Larsson-gården i Sundborn för inspiration (Catharina Enhörning, personlig kommunikation i e-post, 22 november 2019).

Genomslaget för Carl Larssons *Ett hem. 24 målningar* och den nya, moderna skönhet som Ellen Key förespråkade, är exempel på hur idealiseringen av allmogekulturen förändrats under 1800-talet (jfr Tine Damsholts, Pia Forssells, Frode Helmich Pedersens och Anders M. Gullestads kapitel i denna bok). I början av

1800-talet tillskrevs bonden nationella karakteristika mot grundval av klimatologiska teorier. Efterhand blev allmogen också informanter för upppteckningar av folktro, folkvisor och folksagor i den romantiska nationalismens anda. Sekelskiftets idé om allmogekultur som estetisk inspiration, bland annat genom Skansen och Carl Larssons verk, var emellertid ny. Samtidigt utvidgades också de fattigas politiska medborgarskap, men allmogen som politisk maktbas visade sig vara något helt annat än den romantiska nationalismens idealiserade bonde (Olin 2021; Bohlin, Kinnunen, Grönstrand 2021).

Ellen Key var en av sekelskiftets många beundrare av ”Svenska Fattigdomens betydelse” (Lindén 2018; Viklund 2004, 167), och uppfattade den enkelhet hon förespråkade som en fortsättning av Almqvists argumentation. Men Almqvist var överhuvudtaget inte intresserad av allmogekulturens estetik i bemärkelsen inredning och kläder; det är bara trasor som friheten skulle kasta av. För honom var idealiseringen av det ”folkiska” en moral (Almqvist 1996, 271) – att kunna vara fattig – som får estetiskt uttryck i den obetydliga nyponrosen. Vid sekelskiftet blev alltså fattigdom svensk kvalitet i en annan bemärkelse. Idealiseringen av fattigdom omtolkades till bondekulturens estetik: enkelhet och nytta är det sköna, och det sköna ska, tvärtemot hos Almqvist, förfina sinnen. För Ikea har fattigdom återigen omtolkats, denna gång till affärsidé – köparnas fattigdom ska göra företaget rikt just *genom* att vi blir beroende av vår egendom. Det är raka motsatsen till Almqvists frihet.

Svenska fattigdomen får betydelse för både Almqvists och Bremers konstruktion av ett nationellt folk som en moralisk förmåga att sätta sig över jordiska villkor. Bremer riktar emellertid kritik mot Almqvists idealisering av fattigdom och uppmärksammar särskilt hur fattigdomen är genusmärkt. Försörjningsmöjligheter och rörelsefrihet i offentligheten kringgärdas av hot om prostitution. Sömmerskan blir i *Syskonlif*, liksom i samtida brittisk litteratur, den emblematiske figuren för dygdig, kvinnlig fattigdom. En gudfruktig moral fungerar som inkluderingsmekanism: i Almqvists författarskap utgör den skillnaden mellan ”folk” och ”pöbel”, och i Bremers roman öppnar den för marginaliserade grupper som samer och judar att ingå i nationsbygget. Estetisk kvalitet bildar grund för den nationsbyggande moralen i båda författarskapen, men de laborerar med olika estetikbegrepp. Hos Almqvist förväntas den emotionella och fysiska upplevelsen av det nationella territoriet – atmosfären – utveckla den känsla som han menar är svenskhet; nation blir estetik i bemärkelsen sinnlig erfarenhet. Hos Bremer förankras den svenska smaken i en snävare förståelse av de sköna konsterna. Skönheten skapar hos såväl Almqvist som Bremer moraliska folk.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Alexander, Lynn M. 1999. ”Creating a Symbol: The Seamstress in Victorian Literature.” *Tulsa Studies in Women's Literature* vol. 18 (1 Spring): 29–38.

Almer, Johan. 2000. *Variation på götiskt tema. En studie i C.J.L. Almqvists Sviavigamal*. Diss. Göteborgs universitet. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Almqvist, Carl Jonas Love. [1838] 1996. ”Svenska Fattigdomens betydelse”. I C.J.L. Almqvist, *Samlade Verk 8. Törnrosens bok. Duodesupplagan. Band VIII–XI*, redigerad av Bertil Romberg, 270–312. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.

Almqvist, Carl Jonas Love. [1850] 2005. ”Europeiska missnöjets grunder”. I C.J.L. Almqvist, *Samlade Verk 14. Törnrosens bok. Imperialoktavupplagan. Band III:I*, redigerad av Bertil Romberg, 5–119. Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet.

Amireh, Amal. 2000. *The Factory Girl and the Seamstress. Imagining Gender and Class in Nineteenth Century American Fiction*. New York & London: Garland Publishing, Inc.

Anttonen, Pertti. 2012. ”Oral Traditions and the Making of the Finnish Nation”. I *Folklore and Nationalism in Europe During the Long Nineteenth Century*, redigerad av Timothy Baycroft och David Hopkin, 325–350. Leiden & Boston: Brill.

Aspelin, Kurt. 1979. ”Det europeiska missnöjet”. *Samhällsanalys och historiespekulation. Studier i C.J.L. Almqvists författarskap åren kring 1840. Del I*. Stockholm: Norstedts.

Berggren, Henrik och Lars Trägårdh. 2006. *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.

Bohlin, Anna. 2016. ”Den svenska 1840-talsromanen som nationell kartografi.” *Samlaren* årg. 137: 58–86.

Bohlin, Anna. 2017. ”Kök till vildmark. Det kvinnliga medborgarskapets spatialitet i nordisk 1840-talslitteratur”. I *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams*, redigerad av Alexandra Borg, Andreas Hedberg, Maria Karlsson, Jerry Määttä och Åsa Warnqvist, 79–93. Hedemora: Gidlunds förlag.

Bohlin, Anna. 2021a. ”Geography of the Soul – History of Humankind: The Jerusalem Code in Bremer and Almqvist”. I *Tracing the Jerusalem Code. Vol. 3: The Promised Land: Christian Cultures in Modern Scandinavia (ca. 1750–ca. 1920)*, redigerad av Ragnhild J. Zorgati och Anna Bohlin, 360–389. Berlin: De Gruyter.

Bohlin, Anna. 2021b. ”Neglect, Grief, Revenge: Finland in Swedish Nineteenth-Century Literature”. I *Nineteenth-Century Nationalisms and Emotions in the Baltic Sea Region. The Production of Loss*, redigerad av Anna Bohlin, Tiina Kinnunen och Heidi Grönstrand, 80–107. Leiden: Brill.

Bohlin, Anna, Tiina Kinnunen och Heidi Grönstrand. 2021. ”Introduction: The Production of Loss”. I *Nineteenth-Century Nationalisms and Emotions in the Baltic Sea Region. The Production of Loss*, redigerad av Anna Bohlin, Tiina Kinnunen och Heidi Grönstrand, 1–22. Leiden & Boston: Brill.

Bremer, Fredrika. 1848. *Nya teckningar ur hvardagslivet. Åttonde delen. Syskonlif*. Del I–II. Stockholm: L.J. Hjerta.

Bremer, Fredrika. 1916. *Fredrika Bremers Brev. Del II 1838–1846*. Samlade och utgivna av Klara Johanson och Ellen Kleman. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner Förlag.

Brooks, Peter. 1995. *The Melodramatic Imagination. Balzac, Henry James, Melodrama, and the Mode of Excess*. New Haven & London: Yale University Press.

Burman, Anders. 2005. *Politik i sak. C.J.L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851*. Diss. Stockholms universitet. Stockholm & Stehag: Symposium.

Burman, Carina. 2001. *Bremer. En biografi*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Burman, Lars. 1998. *Tre fruar och en mamsell. Om C.J.L. Almqvists tidiga 1840-talsromaner*. Almqviststudier 2. Hedemora: Gidlunds förlag.

Böhme, Gernot. 1993. ”Atmosphere as a Fundamental Concept of a New Aesthetics.” Översatt av David Roberts. *Thesis Eleven* (36): 113–126.

Danius, Sara, Cecilia Sjöholm och Sven-Olov Wallenstein. 2010. ”Inledning”. I *Aisthesis. Estetikens historia, del 1*, redigerad av Sara Danius, Cecilia Sjöholm och Sven-Olov Wallenstein, 9–15. Stockholm: Thales.

Florin, Christina och Lars Kvarnström, red. 2001. *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*. Stockholm: Atlas Akademi.

Griffero, Tonino och Marco Tedeschini. 2019. ”Introduction”. I *Atmosphere and Aesthetics. A Plural Perspective*, redigerad av Tonino Griffero och Marco Tedeschini, 1–7. Cham, Switzerland: Springer Nature & Palgrave Macmillan.

Haarder Ekman, Kari. 2010. *Mitt hems gränser vidgades”. En studie i den kulturella skandinavismen under 1800-talet*. Diss. Stockholms universitet. Centrum för Danmarksstudier, Lunds universitet. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.

- Harris, Beth. 2016. "Introduction". I *Famine and Fashion. Needlewomen in the Nineteenth Century*, redigerad av Beth Harris, 1–10. London & New York: Routledge.
- Heggestad, Eva. 2003. *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*. Stockholm & Stehag: Symposion.
- Hillström, Magdalena. 2018. "Nordiska museet och skandinavismens idé". I *Skandinavismen. Vision og virkning*, redigerad av Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller och Dag Thorkildsen, 287–314. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Kant, Immanuel. 2003. *Kritik av omdömeskraften [Kritik der Urtheilskraft 1790]*. Översatt av Sven-Olov Wallenstein. Stockholm: Thales.
- Key, Ellen. 1904. *Skönhet för alla. Fyra uppsatser. Studentföreningen Verdandis småskrifter 77*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Kjellén, Alf. 1937. *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830-och 1840-talen. Del I. Till omkring 1844*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Kjellén, Alf. 1946. "Fredrika Bremers Syskonlif". *Samlaren* årg. 27: 31–51.
- Kjellén, Alf. 1950. *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen Del II (1844–1848). Från patriarkalism til marxism*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Leerssen, Joep. 2006. *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lindén, Claudia. 2018. "Den hemliga länken. Almqvist, Key, Skansen och rösträttsrörelsen". I *Almqvistvariationer. Receptionsstudier och omläsningar*, redigerad av Anders Burman och Jon Viklund, 215–238. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.
- McWilliam, Rohan. 2016. "The Melodramatic Seamstress: Interpreting a Victorian Penny Dreadful". I *Famine and Fashion. Needlewomen in the Nineteenth Century*, redigerad av Beth Harris, 99–114. London & New York: Routledge.
- Nordin, Jonas. 2000. *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Diss. Stockholms universitet. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Olin, Martin. 2021. "Carl Larsson's Spadarfvet, My Little Farmstead: Paradise Regained or Lament for a Disappearing Agrarian Society?" I *Nineteenth-Century Nationalisms and Emotions in the Baltic Sea Region. The Production of Loss*, redigerad av Anna Bohlin, Tiina Kinnunen och Heidi Grönstrand, 219–236. Leiden & Boston: Brill.
- Svanström, Yvonne. 2001. "Offentliga kvinnor i offentliga rum: Prostitutionens reglementering i 1800-talets Stockholm". I *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, redigerad av Christina Florin och Lars Kvarnström, 41–69. Stockholm: Atlas Akademi.
- Ulvund, Frode. 2017. *Nasjonens antborgere. Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964*. Oslo: Cappelen Damm.
- Uthaug, Geir. 2008. *Et Verdensdyp av Frihet. Henrik Wergeland: liv, diktning, verdensbilde*. Oslo: Koloritt.
- Viklund, Jon. 2004. *Ett vidunder i sitt sekel. Retoriska studier i C.J.L. Almqvists kritiska prosa 1815–1851*. Diss. Uppsala universitet. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Wrede, Johan. 2005. *Världen enligt Runeberg. En biografisk och idéhistorisk studie*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Atlantis.
- Young, Arlene. 2016. "Workers' Compensation: (Needle)Work and Ideals of Femininity in Margaret Oliphant's *Kirsteen*". I *Famine and Fashion. Needlewomen in the Nineteenth Century*, redigerad av Beth Harris, 41–51. London & New York: Routledge.
- Ikea.se. 2021. "Vår vision", nedladdad 4 april 2021. <https://www.ikea.com/se/sv/this-is-ikea/about-us/vision-och-affaerside-pub565898d9>.
- Personlig kommunikation: Catharina Enhörning, e-post, 22 november 2019.